

מסע יעקב לארץ ישראל גלוי וסמוי בפגישת יעקב ועשו

המפגש בין יעקב לעשו המתואר בתחילת פרשת וישלח (ל"ב, ד - ל"ג, יז) מעורר תמיהות מרובות ביחס להתנהגותם של האחים ולדו־שיח המתנהל ביניהם. במאמר זה אעמוד על הקשיים השונים העולים מתוך הפרשה, ואנסה לבארם לאור מגמתו של עשו בבואו לקראת אחיו. מתוך כך אנסה לפזר במעט את הערפל בהתנהגותם של שני האחים קודם המפגש, במהלכו ואף לאחוריו. ביאור פרשה זו יתבסס על ניתוח הפסוקים והבנת הקשרם הרחב תוך הסתייעות בהיכרות עם הגאוגרפיה והאופי של השטח הרלוונטי.

תמיהות העולות מן המפגש

פרשת המפגש בין יעקב ועשו מעלה מספר תמיהות:

1. פגישת יעקב ועשו מתוארת במקרא בהרחבה יחסית ופורסת לעיני הקורא את שיקוליו השונים של יעקב בהכנתו למפגש ואת תכנית החירום שבנה למקרה שהמפגש יוביל למלחמה. יעקב מתואר בראשית הפרשה כאדם המנסה לרצות את אחיו לאחר תקרית חמורה שקרתה ביניהם. חז"ל היטיבו לתאר זאת ואמרו שיעקב התכונן לשלושה דברים: לדורון, לתפילה ולמלחמה. המלאכים הראשונים ששלח יעקב לעשו היו אמורים לרצות את עשו ולנסות לעמעם במעט את זכר היריבות המרה ביניהם בעקבות גנבת הברכות. כך ציווה יעקב את המלאכים לומר לעשו:

וַיֵּצֵא אֹתָם לֵאמֹר כֹּה תֹאמְרוּן לְאֲדֹנָי לְעֵשָׂו כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם לְבֹן גִּרְתִּי וְאַחֵר עַד עֵתָּה. וַיְהִי לִי שׂוֹר וְחֲמוֹר צָאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה וְאַשְׁלָחָה לְהַגִּיד לְאֲדֹנָי לְמִצְאָתוֹ בְּעֵינֶיךָ (ל"ב, ה-ו).

דברים אלו מעוררים תמיהה: אם יעקב אכן ניסה להשכיח מעשו את גנבת הברכות, לא היה לו להתפאר בפניו על רוב מקנהו ועל הברכה שזכה לה בביתו של לבן! בדבריו של יעקב יש משום התגרות בעשו, שהרי יעקב אומר כביכול לעשו

* הפניה סתמית למקרא במאמר זה מכוונת לספר בראשית.

שהברכות שגנב ממנו התקיימו,¹ והוא זכה להצלחה כלכלית גדולה כברכת אביו יצחק.²

יתר על כן, בברכת יצחק נכללה אף הבטחה לשלטון של אח אחד על משנהו, "הַיְהוּה גְבִיר לְאַחֶיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ" (כ"ז, כט), ואם כן, ההתפארות של יעקב בהתקיימות הברכות עלולה לעורר את חששו של עשו מפני ניסיון השתלטות של יעקב כדי לקיים את ברכות אביו.

2. כוונתו הראשונית של עשו הייתה, ככל הנראה, לערוך מלחמה עם יעקב בשובו מפדן ארם. כך מסתבר לאור מחנה המלחמה הכבד שהלך עם עשו, שכלל על פי עדות שליחי יעקב ארבע מאות איש, וכן מתוך חששו הכבד של יעקב.³ מדוע רק עתה,⁴ בחזרתו של יעקב לארץ כנען,⁵ מחליט עשו לנקום את נקמתו באחיו

1. אמנם קיימת מגמה אצל חז"ל והפרשנים לפרש את דברי יעקב כמבקש לומר לעשו שהברכות לא התקיימו. ראו למשל את דברי מדרש לקח טוב (ל"ב, ו): "ואשלחה להגיד לאדוני – שלח לו דע כי כל הברכות שברכני אבא לא לקחתי כלום יותר ממך... לכך נאמר ואשלחה להגיד לאדוני".

באופן קרוב (אם כי לא זהה) הסביר רש"י (ל"ב, ו) את דברי יעקב "וַיְהִי לִי שׂוֹר וַחֲמוֹר": "אבא אמר לי מטל השמיים ומשמני הארץ וזו אינה לא מן השמיים ולא מן הארץ". ברם האברבנאל תפסו על כך ואמר "שאלו דברי לעג, כי הם משמני הארץ ומטל השמיים" (פרק ל"ב השאלה השנייה). דרך נוספת למעט את נכסי יעקב דורשת את לשון היחיד בפסוק: "וַיְהִי לִי שׂוֹר וַחֲמוֹר", כלומר צאן ובקר מעטים בלבד, ונמצא שברכת יצחק לא התקיימה. ראו למשל בתרגום יונתן וכן בפירוש מלבי"ם לפסוק זה. אך יותר נראה כמו אבן עזרא (לב, ו) שפירש שלשון היחיד "שׂוֹר וַחֲמוֹר", משמעו שם המין, וכן פירש אברבנאל שם.

2. אכן, בבראשית רבה (פרשה עה ג, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 880) הובעה הסתייגות מעצם השליחות של יעקב לעשו, וקראו עליו את המקרא "מִחֲזִיק בְּאֲזְנֵי כָלֵב עֵבֶר מִתְּעַבֵּר עַל רֵיב לֹא לֹ" (משלי כ"ו, יז); אם כי הביקורת של המדרש אינה מכוונת לתוכנה של השליחות (התפארות יעקב בפני עשו על עושרו) אלא לעצם ההתרפסות ומשיכת תשומת לבו של עשו.

3. כך כתב רמב"ן (ל"ב, ח ד"ה וירא יעקב מאוד). לדעתו, עשו סירב לקבל את שליחי יעקב, שהרי התורה אינה מדווחת כלל על תשובת השליחים ליעקב, ומכאן שכוונת עשו הראשונית הייתה למלחמה. אמנם רשב"ם (ל"ב, ז) פירש שעשו הלך עם ארבע מאות איש כדי לחלוק כבוד ליעקב – כך לפחות הבינו שליחי יעקב. אולם יעקב לא סמך על פרשנותם והתכוון אף למלחמה. גם יוסף בן מתתיהו כתב שעשו שמח כשקיבל את שליחי יעקב, אלא שיעקב חשש שמא כוונת עשו היא להילחם בו (קדמוניות היהודים ספר ראשון כא, מהד' שליט עמ' 35).

4. שלושים וארבע שנים לאחר גנת הברכות, כך לדעת רש"י בעקבות המדרש. רש"י (כ"ח, ט) מחשב את גילו של יעקב בשעה שברח לפדן ארם, וחישבו מתבסס על דברי המדרש הקושר בין מות ישמעאל לנישואי עשו. על פי דבריו היה יעקב בן שישים ושלוש שנים ביציאתו מבאר שבע, וביציאתו מחרן היה בן תשעים ושבע שנים. גם ללא דברי המדרש הקושר את מותו של ישמעאל לנישואי עשו יתקבל טווח זמנים של עשרים שנה בין גנת הברכות לחזרת יעקב לארץ ישראל, שהרי יעקב אמר ללבן טרם צאתו מחרן: "עֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשֵׁתִי בְנִתִּיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנְךָ" (ל"א, מא).

5. מחוז חפצו של יעקב היה ארץ כנען. כך אמר יעקב ללבן לאחר לידת יוסף: "שְׁלַחְנִי וְאֶלְכָה אֶל

ולהיפרע הימנו על גנבת הברכות? מדוע לא יזם עשו מלחמה ביעקב בעודו בפדן ארם?

ניתן אמנם לומר שעשו חשש או התבייש להילחם עם אחיו בארצו של לבן, ועל כן המתין עד בואו של יעקב לאזור הגלעד. באופן זה יכול היה עשו להציג את המאבק בינו למחנה יעקב כמלחמה שהחלה בעקבות פרובוקציה של יעקב, ולא כהתנפלות יזומה שלו על אחיו. ברם הסבר זה נראה דחוק, שהרי אם חפץ עשו לטשטש ראיות להתנפלות על יעקב, מדוע המתין עד בואו סמוך לארץ כנען, והלוא יכול היה להילחם עמו בדרכו חזרה הרחק מאזור הגלעד, אי שם באמצע הדרך מפדן ארם לארץ כנען, באזורי המדבר או באזור ארם, למשל.

על כן מסתבר שיש קשר הדוק בין בואו של יעקב לארץ כנען ובין כוונות המלחמה שהיו לעשו.

3. עצם כוונתו של עשו להילחם ביעקב סותרת את דברי עשו עצמו לאחר גנבת הברכות:

וַיִּשְׁטֹם עֵשָׂו אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַכּוּ אָבִיו וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יָמֵי אָבִל אָבִי וְאֶהְרֶגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי (כ"ז, מא).

כלומר, עשו אינו חפץ להרוג את אחיו יעקב בעוד יצחק אביו קיים.⁶ הדבר נבע, כנראה, מתוך החשש שיצחק יקלל אותו ובכך יפסיד עשו אף את הברכות שבהן כבר זכה.⁷ אם כן, יש לתמוה מדוע חפץ עשו להילחם ביעקב כעת, והרי יצחק אביו עדיין בין החיים?⁸

4. מה פשר התנהגות יעקב במעברו באישון ליל את נחל יבוק? רשב"ם (ל"ב, כג) פירש שיעקב ניסה לברוח מפני עשו, ויש להבין לאן רצה לברוח, והלוא עשו יוכל להשיגו במוקדם או במאוחר במקום מושבו החדש? האם יעקב חשב להתחבא במקום מסתור, הוא, משפחתו ואנשיו לאורך כל ימיהם?

מְקוֹמֵי וְלֹאֲרָצֵי" (ל', כה), וכך מעיד הפסוק על יעדו של יעקב בצאתו מחרן: "וַיִּנְהַג אֶת כָּל מִקְנֵהוּ... אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּפֶדֶן אֲרָם לְבֹא אֶל יִצְחָק אָבִיו אֲרָצָה כְּנָעַן" (ל"א, יח).

6. מלבי"ם (כ"ז, מא), בניגוד לשאר הפרשנים, מסביר שמשמעות הדברים היא דווקא הפוכה. עשו חפץ להרוג את יעקב עוד בחיי יצחק, כדי שאביו יצחק יתאבל על יעקב, ומשמעות הפסוק היא 'יקרבו ימי אבל אבי על ידי זה שאהרוג את יעקב אחי'.

7. כך משתמע מפירוש רמב"ן (כ"ז, מא).

8. מן הפסוקים משתמע שיצחק היה בחיים כאשר חזר יעקב מפדן ארם: "וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מִמֶּרֶא קְרִית הָאֲרָבֶע... וַיְהִי יָמֵי יִצְחָק מֵאֵת שָׁנָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה. וַיִּגְוַע יִצְחָק וַיָּמָת וַיֵּאֱסֹף אֶל עֵמִיו" (ל"ה, כז-כט). יצחק היה באותו הפרק בן מאה חמישים ושבע שנים, שהרי יעקב היה בן תשעים ושבע בצאתו מפדן ארם (עיינו לעיל, הערה 4), וההפרש בין יצחק ליעקב הוא שישים שנה.

5. מה קרה בעת המפגש עם יעקב, שעשו שינה פתאום את דעתו וחיבק את אחיו לשלום? לאורך כל המסע של עשו ניכר היה שעשה דרכו להילחם ביעקב. מדוע אפוא שינה עשו את טעמו ברגע הפגישה?⁹
6. לאחר המפגש מציע עשו ליעקב ליווי. לשם מה? מדוע יעקב דוחה את הצעתו של עשו, והלוא כבר התוודע ליחסו החיובי של עשו כלפיו?
7. יעקב אומר לעשו כי יעדו הוא הר שעיר:

יַעֲבֹר נָא אֲדֹנָי לְפָנַי עֲבָדוּ וְאֲנִי אֶתְנַהֵלָה לְאִטִּי לְרִגְלֵי הַמְּלֹאכָה אֲשֶׁר לְפָנַי וְלְרִגְלֵי הַיְלָדִים עַד אֲשֶׁר אָבֵא אֶל אֲדֹנָי שְׁעִירָה (ל"ג, יד).

- מדוע הוא משקר לעשו? והלוא ראינו לעיל שיעדו היה ארץ כנען! ועוד, שלבסוף מספר הכתוב שיעקב התיישב בעיר שכם ולא הגיע כלל להר שעיר.
8. מדוע התיישב יעקב בעיר סוכות (ל"ג, יז) ולא נכנס מיד לארץ כנען מחוז חפצו?
 9. לאחר ששהה בעיר סוכות זמן מה (על פי חז"ל שמונה עשר חודש¹⁰) נכנס יעקב לארץ כנען והתיישב בעיר שכם. התורה מציינת זאת במילים "וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלָמִים" (ל"ג, יח).¹¹ מדוע יש צורך לציין זאת כעת? נראה שיש כאן הד כלשהו למאבק שעלול היה להתחולל בדרכו מסוכות לשכם.

9. חז"ל, כידוע, פקפקו במידת האמינות שבחיבוקו של עשו את יעקב ודרשו זאת מן הנקודות שעל המילה "וַיִּשְׁקְהוּ" (ראו דברי רש"י ל"ג, ד בשם המדרש). אמנם רמב"ן ופרשנים אחרים כתבו שנהפך לבו של עשו כיוון שנכמרו רחמיו לאחר שראה את כל מאמציו של יעקב למצוא חן בעיניו. וכן סבר ספורנו (ל"ג, ד), שראה במידת ההכנעה כלפי האומות את הדרך לשרוד בגלות הארוכה. רש"י הירש (**ספר בראשית**, ירושלים תשס"ב, עמ' שמג) ראה בכך התפרצות של רגש אנושי טהור, כיאה לבן בנו של אברהם, עושה צדקה ומשפט. המכנה המשותף לפירושים הללו, שהיה זה מעין נס נסתר, שנהפך לבו של עשו בן רגע בראותו את אחיו. אמנם לפי דברינו בהמשך, נשיקתו של עשו לא נבעה משינוי פתאומי במצב רוחו אלא מכך שיעקב דאג להפיג את חששו כאילו הוא (יעקב) מתכוון לרשת את ארץ ישראל. יעקב הצליח לפרק את היריבות הקשה ביניהם על אודות ירושת הארץ באמצעות משלוח הצאן, ומשום כך יכול היה עשו לנשק את יעקב.
10. ראו: מדרש שכל טוב, מהד' בובר לג, יז; מגילה יז ע"א.
11. רוב הפרשנים סבורים ש"שְׁלָמִים" פירושו כפשוטו – בריא ושלם. כך פירש רש"י בעקבות חז"ל (בראשית רבה עט ה, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 940) – שלם בגופו, בממונו ובתורתו, כך פירשו אבן עזרא ורמב"ן, וכן משתקף מנוסח השומרוני: "ויבא יעקב **שלום** עיר שכם". אמנם רשב"ם חולק על הסבר זה וכותב: "וגם מי שמפרש 'שלם' שלם בתורתו שלם בממונו טועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך? וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן?". על כן פירש "שְׁלָמִים עִיר שְׁכָם" – עיר ששמה 'שלם', שהייתה עירו של שכם בן חמור, כמו "עיר סִיחוֹן" (במדבר כ"א, כז), וכן פירש חזקוני.

המאבק על ירושת הארץ – המניע התת-קרקעי למתח בין האחים

ברצוני להציע הסתכלות חדשה על סיפור המפגש בין יעקב לעשו ועל המניעים הנסתרים של שני הצדדים.

בחינת התנהגותו של עשו מאז פרשת גנבת הברכות מלמדת שעשו עדיין לא נואש מלזכות בירושת ארץ ישראל. לדעתי תקווה זו היא שעומדת ברקע המפגש הטעון בין יעקב לעשו, והיא יכולה גם לתרץ את הקשיים שהזכרנו ביחס להתנהגות האחים. נבאר את הדברים: כזכור, בעקבות גנבת הברכות על ידי יעקב גמר עשו בלבו לקחת את נקמתו מיעקב אחיו. משנודע הדבר לרבקה, קראה ליעקב, הודיעה לו על כוונת עשו וביקשה ממנו לברוח לחרן, ללבן אחיה. בדברה אל יצחק אישה נימקה רבקה את הצורך במסעו של יעקב חרנה כך:

ותאמר רבקה אל יצחק קצתי בחיי מפני בנות חת אם לקח יעקב אשה מבנות חת פאלה מבנות הארץ למה לי חיים (כ"ז, מו).

רבקה מסבירה ליצחק שהיא חוששת מפני נישואי יעקב עם בנות כנען, ועל כן היא טוענת שיש צורך לשלחו חרנה ליקח אישה ממשפחתו. ואכן, מאמצה נשא פרי – יצחק משתכנע ושולח את יעקב חרנה אל לבן:

ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך (כ"ח, א-ב).

והנה יצחק בשלחו את יעקב חרנה מוסיף ומברך אותו בברכת הארץ, ברכה שלא הוזכרה במפורש בברכה הראשונה שקיבל יעקב במרמה:¹²

ואל שדי יברך אתך ויברך ויברך והיית לקהל עמים. ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלהים לאברהם (שם, ג-ד).

באמת, יצחק תולה את ירושת ארץ ישראל בכך שבנו לא יישא אשה מבנות כנען. הפסוקים הבאים מיד אחר כך מביאים את תגובתו של עשו לשליחתו של יעקב חרנה. מתיאור תגובתו של עשו נראה כאילו קיבל בהפתעה או בהשתאות את המידע על שליחות זו – "וירא עשו":

וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם אל לבן בן בתואל הארמי אחי רבקה אם יעקב

12. רוב המפרשים הסכימו שברכת הארץ אינה כלולה בברכת "ויתן לך" (כ"ז, כח-כט), כפי שמשמע מפשט הפסוק, ואילו דעת אברבנאל היא שגם ברכת הארץ כלולה בברכה זו, ואף שלא הוזכרה שם בפירוש, היא כלולה לדעתו במילה "ויברכהו" שנאמרה בפסוק הקודם. נימוקו של אברבנאל הוא כי "אין ראוי שהיו בלבד אותם שזכר הכתוב 'ויתן לך האלהים' וגו', אלא יעוד הברכות היה שיהיה המתברך בעל ברית לאלהים מיוחד להנהגת השגחתו, ושיהיה הוא יורש את הארץ נחלת ה'" (בראשית כ"ז, יא, ד"ה ויאמר יעקב), אך טענה זו נראית דחוקה.

וְעָשׂוּ. וַיִּרְא עֵשׂוֹ כִּי בָרַךְ יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְשָׁלַח אֹתוֹ פְּדֹנָה אֲרָם לְקַחַת לוֹ מִשָּׂם אִשָּׁה בְּבָרְכּוֹ אֹתוֹ וַיִּצְוּ עָלָיו לֵאמֹר לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן. וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֵל אִמּוֹ וַיִּלְךְ פְּדֹנָה אֲרָם. וַיִּרְא עֵשׂוֹ כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָי יִצְחָק אָבִיו. וַיִּלְךְ עֵשׂוֹ אֶל יִשְׁמָעֵאל וַיִּקַּח אֶת מַחְלַת בֵּת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם אַחוֹת נְבִיּוֹת עַל נָשָׁיו לוֹ לְאִשָּׁה (שם, ה-ט).

הביטוי "וַיִּרְא עֵשׂוֹ" מופיע בפסוקים אלו פעמיים. בפסוק ו מופיע הביטוי בקשר לברכה שבירך יצחק את יעקב, דהיינו ברכת הבנים וברכת הארץ, ואילו בפסוק ח הביטוי "וַיִּרְא עֵשׂוֹ" מלמד שרק עתה נודע לעשו שבנות כנען רעות בעיני יצחק אביו. כלומר, התורה מתארת בפסוקים אלו את העובדה, שרק עתה נודע לעשו על הקשר בין נישואים עם בנות כנען ובין ירושת הארץ.¹³ עשו מבין עתה שנישואיו עם בנות הארץ הסירו את חנו בעיני אביו וגרמו לו להעניק את ירושת ארץ ישראל ליעקב. ידיעה זו מכה בעשו במלוא העצמה ומובילה אותו לנקוט צעד משמעותי – לשאת אישה ממשפחתו. עשו הולך אל ישמעאל ונושא את בתו מחלת כדי לרצות את אביו. בכך הוא מנסה לגרום לאביו להעביר את ברכת ירושת ארץ ישראל מיעקב אליו. כך מפרש רשב"ם:

וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב – בברכות אחרונות הללו נתן לו את ארץ כנען שניתנה לאברהם, וגם אמר לו לקחת אשה ממשפחתו, וגם ציווהו שלא לקחת מבנות כנען. חשב עשו בלבו: מה שנשאתי מבנות כנען גזל ממני ברכת אברהם, ולקח את בת ישמעאל ממשפחת אברהם, חשב בלבו שמה מעתה אזכה לנחלת אברהם (כ"ח, ט).¹⁴

נמצאנו למדים שעשו עוד ציפה וקיווה לרשת את ארץ כנען. באמצעות נישואיו עם

13. ראו רשב"ם (כ"ח, ד) שהסביר את הקשר בין ירושת הארץ לאיסור נשיאת בת כנען: "לרשתך את ארץ מגורריך – מאחר שלא תקח אשה מבנות כנען שהיו עבדים, כמו שציווה אברהם ליצחק". כלומר, נישואים עם כנען גורם לזרע שייוולד שיהא נחשב לעבד, ועל כן הארץ אינה שייכת לו אלא לאדונו, על דרך "מה שקנה עבד קנה רבו".

14. כך מפרש גם חזקוני (כ"ח, ט). אף חז"ל בבראשית רבה (פרשה סז ח, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 764) מנמקים את נישואיו של עשו עם ישמעאל ברצונו לרשת את הארץ, אך המדרש רואה זאת כמזימה של עשו לזכות בארץ ישראל באמצעות רצף של מעשי הרג, ולא כניסיון שלו לתקן את מעשיו ולהטות בכך את לב אביו. לדברי המדרש עשו נשא את מחלת בת ישמעאל ותכנן לעורר בכך ויכוח בין ישמעאל ליצחק על ירושת הארץ. בעקבות הוויכוח יהרוג ישמעאל את יצחק וכתוצאה מכך יקום עשו ויהרוג את ישמעאל כדין גואל הדם וכך יירש שתי משפחות – משפחת יצחק ומשפחת ישמעאל. בפירוש ר' פלטיאל (פרשן תנ"ך מהמאה השלוש עשרה, תלמיד המהר"ם מרוטנבורג) על בראשית כ"ח, ח, הוא מסביר את המדרש באופן מעט שונה. לפי פירושו עשו תכנן שישמעאל יהרוג את יצחק בעקבות ויכוח על הבכורה, ואז יקום יעקב ויהרוג את ישמעאל כדין גואל הדם, ואחר כך יקום עשו ויהרוג את יעקב כדין גואל הדם של ישמעאל, שהרי הוא נשוי לבתו. וזה גם פירוש הפסוק "וַיִּקְרְבוּ יָמֵי אַבְלָא אָבִי וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי" (כ"ז, מא). "וַיִּקְרְבוּ יָמֵי אַבְלָא אָבִי" – כלומר שישמעאל יהרוג את יצחק בוויכוח על הבכורה, "וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי" – לאחר שיעקב יהרוג את ישמעאל.

מחלת בת ישמעאל קיווה עשו להטות את לב אביו אליו ולגרום לו לחזור בו מברכתו את יעקב, וכך לזכות בירושת ארץ ישראל. ראייה נוספת לכך שעשו טרם התיימש מירושת הארץ עולה מדברי הפסוקים בבראשית ל"ו. שם מתארת התורה כיצד עזב עשו את ארץ ישראל וירד לשעיר:

וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת נְשָׂיו וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו וְאֶת כָּל נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ מִצְרָיִם וַיֵּקֶב אֶת אָחִיו. כִּי הָיָה רְכוּשׁוֹ רָב מִשְׁבֵּת יַחְדָּו וְלֹא יָכְלָה אֶרֶץ מִצְרָיִם לְשֵׂאת אֹתָם מִפְּנֵי מִקְנֵיהֶם (ל"ו, ו-ז).

מתוך הפסוקים הללו נראה, שעשו היה חפץ להישאר בארץ ישראל לו רק הייתה לו האפשרות לעשות כן.¹⁵ העובדה שיעקב התנחל בארץ ישראל היא זו שמנעה ממנו לממש את רצונו. על כן נראה שקודם התנחלות יעקב בארץ ישראל עדיין קוננה אצל עשו התקווה לנחול את ארץ ישראל. עיקרון זה, ולפיו עשו עדיין לא התיימש מלרשת את ארץ ישראל הוא העומד בתשתית מאמרי זה, ובאמצעותו ניתן לדעתי ליישב את הקשיים שהעליתי לעיל, כפי שנראה להלן.

הפגישה בין יעקב לעשו

כאמור לעיל, המאבק בין יעקב לעשו על ירושת ארץ כנען עוד לא תם.¹⁶ למרות ברכת ירושת הארץ שניתנה ליעקב עשו עדיין ציפה לרשת את הארץ, ומשום כך הוא ניסה לטרפד את כוונתו של יעקב לבוא ולהתנחל בארץ כנען. זהו, לדעתי, הנושא שעומד ברקע המפגש הטעון בין האחים. כאשר שמע עשו שיעקב יצא מפרדס ארם ושם פעמיו לכיוון ארץ ישראל, החליט עשו לצאת לקראת אחיו בחיל כבוד ולמנוע ממנו להגיע לארץ כנען ולרשת אותה.

15. על הנימוקים השונים לעזיבת עשו את ארץ ישראל ראו להלן, הערה 44.

16. המאבק על ירושת הארץ היה, כידוע, הרקע לרבים מן המאבקים בספר בראשית. חלק מגדולי חכמינו רואים בסוגיה זו את חוט השני החורז את כל סיפורי בראשית. למשל, לדעת ריה"ל בספר **הכוזרי** (מאמר ראשון סג, צה; מאמר שני יד) הנושא העיקרי של ספר בראשית הוא מי יזכה לרשת את העניין האלוהי ואת הארץ האלוהית. הבחירות הרבות המתוארות בסיפורי בראשית וכן הרשימות הגנאולוגיות המפורטות נועדו להראות כיצד העניין האלוהי והזכות על ארץ ישראל מפלסים את דרכם עד להשתכנותם באופן קבוע בעם ישראל. כמו כן לדעת רמב"ן מטרתה העיקרית של התורה בסיפורי האבות הנה ללמדנו כי באמצעות עבודתו של הקב"ה ינחלו את ארץ ישראל "ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ, כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם" (רמב"ן בראשית א', א; וראו גם י', ה, טו, ועוד). לדעתו, זו מטרת הסיפורים על אודות חטא אדם הראשון, קין והבל, דור המבול ודור הפלגה, חטאו של כנען, חטאיו של לוט, רשעותם של אנשי סדום ועוד, ואכמ"ל. המאבק הנוכחי בין יעקב לעשו על ירושת הארץ הוא אפוא עוד 'סצנה' במלחמה הגדולה על ירושת הארץ הנבחרת.

קודם לכן, בהיות יעקב בפרדן ארם, לא ראה עשו צורך להיאבק ביעקב. הוא קיווה שיעקב ישתקע בבית לבן ובכך בעצם **יוותר** על ירושת ארץ ישראל. ויתור של יעקב על ירושת הארץ יאפשר לעשו לבקש מאביו, יצחק, שיעביר את ברכת הארץ שנתן ליעקב – אליו. ברם, משהגיעה אליו הידיעה שיעקב עזב את בית לבן והוא מתקדם לעבר הגלעד, הבין עשו שפני יעקב מועדות לארץ ישראל, ועל כן יצא לקראתו בחיל גדול כדי למנוע ממנו להיכנס לארץ ישראל.¹⁷

עם זאת, מטרתו של עשו לא הייתה לפגוע פיזית ביעקב; הוא ניסה לאיים עליו בלבד, והסיבה לכך פשוטה. אילו היה עשו פוגע ביעקב, הדבר היה מגיע מן הסתם לידיעתו של יצחק אביו והיה מחבל בתכניתו של עשו לזכות בברכת הארץ, ואולי אף גורם לאביו לבטל את הברכות שכבר נתן לו. על כן, מגמתו של עשו הייתה להרתיע את יעקב מלשוב לארץ באמצעות כוח צבאי גדול, ובכך ליצור איום – בלא לאיים במפורש. זוהי הסיבה לחוסר הוודאות ביחס לכוונות עשו השורר קודם המפגש, במסעו הצבאי לעבר מחנה יעקב, ואף בעיצומו של המפגש שהתנהל בצלו של איום. היה זה חוסר ודאות מכוון¹⁸ שיצר עשו, שנועד לאיים על יעקב מצד אחד, ומצד שני לאפשר לעשו להצטדק בפני יצחק אביו ולטעון שכל החיל הגדול הזה לא נועד אלא לכבודו של יעקב.¹⁹ בכך מיושבות התמיהות השנייה והשלישית שהעלינו.²⁰

17. ראו דבריו של א"י ברור, 'עד אשר אבא אל אדוני שעירה', **בית מקרא** סח, תשל"ה, עמ' 413-414, הסבור גם כן שאף לאחר שניתנה ברכת הארץ ליעקב, עדיין לא ויתר עשו על ירושת הארץ, וזו הסיבה שיעקב השתהה בשכם ובבית אל עד שהגיע לארץ מגורי אביו לאחר שנים רבות. ברור אף סבור, שמחמת חששו של יעקב מפני עשו אחיו קבר יעקב את רחל בדרך אפרתה ולא הוליכה עד מערת המכפלה, מהלך יום אחד בלבד. אנו סבורים יותר מכך: יעקב חשש להיכנס לארץ ישראל מחמת קפידת עשו אחיו, ולשם כך יצר מצג שווא של היאחזות בעבר הירדן המזרחי.

18. האווירה המתוחה לקראת המפגש ובמהלכו משתקפת היטב בפרשנויות המנוגדות של פרשנים שונים לפסוקי המפגש. יש פרשנים הסבורים שהתקדמות עשו לעבר יעקב בליווי ארבע מאות איש נועדה להילחם ביעקב, ויש הרואים בכך ביטוי לכבוד שרצה עשו לחלוק ליעקב. כמו כן, משמעות החיבוק של עשו ליעקב נתונה במחלוקת. רש"ר הירש (לעיל, הערה 9) למשל, מדבר בפתוס על החיבוק בין יעקב לעשו, לעומת זאת לדעת ר' ייני (בראשית רבה פרשה עח, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 927) ביקש עשו לנשוך את יעקב ונעשה צווארו של יעקב שיש.

19. ראו מאמרו של מ' סבתו, 'פגישת יעקב ועשיו', **המעין** כ ב, תש"ס, עמ' 7, הסבור שהתורה שאירה במכוון את כוונות עשו מעורפלות (דבר המשתקף היטב בדעות המנוגדות של המדרשים ביחס לכוונת עשו, ראו לעיל, הערות 3, 18), משום שלעשו עצמו עדיין לא היה ברור אם לתקוף את יעקב או להתפייס עמו. לדעתו, אי-ודאות זו נבעה מהמתנתו של עשו למפגשו של יעקב עם 'האיש', שלדעת חז"ל הנו שרו של עשו. אם יודה שרו של עשו ליעקב על הברכות, הרי שפני עשו לשלום, ואם לא – הרי שפניו למלחמה. אמנם לפי דברינו במאמר זה, ה'ערפל' סביב כוונות עשו לא נבע מאי-ודאות שלו אלא מרושם שיצר בכוונת מכוון – על מנת להטיל מורא על יעקב.

20. אפילו אם נאמר שיעקב שיער שמדובר באיום סרק מצד עשו, הוא לא יכול היה לדעת זאת בוודאות. ייתכן הרי שעשו כבר ויתר על האפשרות להשיג את הסכמת יצחק אביו לירשת הארץ,

לאור האמור מתבהרת כוונת יעקב בשלחו להודיע לעשו על רוב מקנהו. יעקב התכוון לשכנע בכך את עשו, שאין כוונתו להיכנס לארץ כנען אלא להישאר בעבר הירדן המזרחי או להמשיך עד שעיר שבערבה המזרחית, שהם אזורים פוריים וטובים למרעה.²¹ ידוע לנו ממקורות נוספים על כך שעבר הירדן המזרחי והערבה המזרחית היו שטחים טובים למרעה באותה תקופה.²² למשל, מכך שבני גד ובני ראובן חמדו את ארצות הגלעד והבשן מחמת היותן טובות למרעה (במדבר ל"ב, א, ד). כמו כן מצאנו שמלחמת דוד ואבשלום התנהלה ביער אפרים שבגלעד סמוך לעיר מחניים (שמ"ב י"ח, ו),²³ ומשתמע שאזור זה היה מיוער, כמו שכתוב שם: "וַיָּרֶב הַיַּעַר לְאֶכָל בָּעָם מֵאֲשֵׁר אֶכְלָה הַחֶרֶב בַּיּוֹם הַהוּא" (שם, ח). ומכאן שאזור זה לא היה צחיח כפי שהוא כיום, אלא היה בעל צמחייה עבותה הכוללת עצים ועשב. וכן משתמע שאזור שעיר טוב למרעה, מכך שעשו עבר מארץ כנען לשעיר כדי למצוא מרעה למקנהו (בראשית ל"ו, ו).²⁴ מכאן ניתן ללמוד על יתרונו של עבר הירדן המזרחי (הבשן, הגלעד וארץ שעיר) על פני ארץ כנען מבחינת שטחי מרעה. משום כך שלח יעקב מלאכים לעשו להודיע לו על רוב מקנהו, ובפעם השנייה שלח חלק מן המקנה עצמו, כל זאת להוכיח לעשו שהארץ המועדפת עליו היא דווקא עבר הירדן המזרחי ולא ארץ כנען, ובכך מיושבת התמיהה הראשונה.

והוא מנסה עתה למנוע ממנו להיכנס לארץ ישראל בכוח הזרוע. יתר על כן, יעקב חשש עדיין מפני משטמת עשו בגלל גנבת הברכות הראשונות, ופחד שמא עשו – בראותו אותו – לא יכבוש את כעסו ויתנפל עליו בחמת זעם.

21. בדומה לדברי מלבי"ם: "...וגם שעיקר הברכה היה בקרקעות, משמני הארץ ורוב דגן ותירוש, ומזה אין לי מאומה, ואני צריך לבקש מקום לשבת בארצך, וע"כ 'ואשלחה להגיד לאדני למצא חן בעיניך', שתקבלני בארצך" (ל"ב, ד).

22. לדעת חוקרי הגאוגרפיה ההיסטורית של ירדן, בעבר היה אזור הגלעד מיוער מאוד. עם הזמן, בגלל כריתה מסיבית של עצים ורעיית יתר, נכחדה הצמחייה הטבעית ברובה. ראו למשל: 'אהרוני, **ארץ ישראל בתקופת המקרא – גיאוגרפיה היסטורית**, ירושלים 1997, עמ' 26; 'א' שילר, 'הגיאוגרפיה של ירדן', **אריאל** 107-108, תשנ"ה, עמ' 25.

23. ראו: **עולם התנ"ך – שמואל ב**, תל אביב 2002, עמ' 147; 'ל' קיל, **פירוש דעת מקרא לספר שמואל ב**, ירושלים תשמ"א, עמ' תע, ועיינו שם הערה 50 למקורו של השם "יער אפרים" באזור הגלעד.

24. אזור שעיר והר שעיר הוא שמו של חבל ארץ הררי שגבולו הצפוני הוא ים המלח ונחל זרד (ואדי חסה), הדרומי – מפרץ אילת, המזרחי – המדבר, והמערבי – נחל הערבה (ג' גליל, **עולם התנ"ך – בראשית** (לעיל, הערה 24), עמ' 203; 'ל' קיל, **פירוש דעת מקרא לספר בראשית** א, ירושלים תשנ"ז, עמ' שע). בעבר היה אזור זה טוב למרעה, ושמו 'שעיר' מורה, לדעת נלדקי, על אזור מיוער ומכוסה בצמחיית שיחים (ראו: ח' ליוור, ערך 'שעיר', **אנציקלופדיה מקראית** ח, ירושלים תשמ"ב, טורים 323-324). וכן כתב רש"י בפירושו לשופטים ג', כו: "יער דק ועב וטוב הוא להחבא". זו הסיבה, לדעתי, שיעקב אומר לעשו שבכוונתו לבוא שעירה. אזור זה, שהנו טוב למרעה, מלמד לכאורה על כוונתו של יעקב להשתקע בצד המזרחי של ארץ כנען לצורכי מרעה.

מעבר היבוק – בריחה או הטעיה?

מסתבר שהודעה זו ששלח יעקב לעשו הייתה תכסיס בלבד. היה זה עוד אחד מן התכסיסים הרבים שנקט יעקב במאבקו עם אויביו.²⁵ כוונתו האמתית של יעקב הייתה להיכנס לארץ כנען ולהתנחל בה, כפי שאמר ללבן אחר לידת יוסף:

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחֲנִי וְאַלְכֶה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי
(ל', כה).

וכפי שציווהו הקב"ה בעודו בבית לבן:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל יַעֲקֹב שׁוּב אֶל אָרְצְךָ אֲבוֹתֶיךָ וּלְמִלְדָּתְךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ
(ל"א, ג).

אך יעקב נאלץ לתמרן בין כוונתו לרשת את הארץ לבין התנגדותו של עשו. דבר זה יכול להסביר את מעברו החפוז של יעקב את נחל היבוק באישון ליל, כפי שנבאר עתה. יעקב חוזר לארץ ישראל מפרדן ארם בדרך הראשית המובילה מחרן לדמשק ומשם להרי הגלעד ועד היבוק.²⁶ תכנונו הראשוני של יעקב היה להטעות את עשו אחיו ולגרום לו לחשוב שהוא עומד להשתקע בעבר הירדן המזרחי. על כן שלח יעקב מלאכים אל עשו אחיו והודיע לו על רוב מקנהו, בתקווה שמידע זה ישכנע את עשו שיעקב מתכוון להתנחל במקום מרעה, דהיינו בעבר הירדן המזרחי, ולא להיכנס לארץ ישראל. באופן זה חשב יעקב שיוכל לחדור בזריזות לארץ ישראל ללא הפרעה מצדו של עשו אחיו, ולאחר שיגיע לארץ ישראל מסתבר שעשו לא יוכל לפגוע בו (כפי שנסביר בהמשך). דא עקא, יעקב נאלץ לשנות תכניותיו משנוכח לדעת שעשו בדרכו אליו יחד עם ארבע מאות אנשי צבא.

25. אמנם, במדרש מובאת דעת ר' אבהו, השולל אפשרות שיעקב רימה את אחיו פעם נוספת: "אמר ר' אבהו: חזרנו על כל המקרא ולא מצינו שהלך יעקב אצל עשו להר שעיר מימיו, איפשר יעקב אמיתי היה מרמה בו? אלא אימתי בא אליו לעתיד לבוא – 'ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו' וגו' (עובדיה א', כא)" (בראשית רבה פרשה עח יד, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 935).

26. ישנן שתי דרכים ראשיות מחרן לארץ כנען: הראשונה הנקראת 'דרך הים' עוברת מערבה דרך הערים חלב וחמת, נכנסת לארץ כנען מצפון, עוברת דרך חופה המערבי של הכנרת וממשיכה לאורך חוף הים התיכון עד מצרים. דרך זו חיברה את שני מרכזי התרבות הגדולים של התקופה הקדומה, בבל ומצרים. הדרך השנייה יורדת מחרן דרומה לתדמור ומשם לדמשק, ומשם מתחברת ל'דרך המלך' (המוזכרת במדבר כ', יז) החוצה את הבשן והגלעד לאורכם מצפון לדרום וממשיכה שעירה עד אילת (ראו: מ' אבייונה, ערך 'דרך', אנציקלופדיה מקראית ב, ירושלים תשל"ח, טור 715; י' אליצור וי' קיל, **אטלס דעת מקרא**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 40). יעקב בדרכו לחרן וכן בחזרתו משם הלך בדרך השנייה המזרחית, בדומה למסעו של אברהם מחרן שנכנס לארץ כנען וחנה תחילה בשכם (בראשית י"ב, ו, וראו מפת מסעי האבות המובאת בעולם התנ"ך – בראשית, לעיל, הערה 24, עמ' 88).

השינוי בתכנית הפעולה של יעקב משתקף היטב בתיאור שתי השליחויות בפסוקים. השליחות הראשונה מתוארת בקצרה: "וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל עֵשָׂו אָחִיו אֲרֻצָּה שְׂעִיר שָׂדֵה אֲדוֹם. וַיֵּצֵאוּ אֹתָם לֵאמֹר... כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם לְבֹן גִּרְתִּי וְאַחֲרַי עַד עֲתָה. וַיְהִי לִי שׂוֹר וַחֲמוֹר... (ל"ב, ד-ו), ומטרת השליחות מבוארת מיד אחר כך – "וְאֶשְׁלַחָה לְהַגִּיד לְאֲדֹנָי לְמִצְאָה חֵן בְּעֵינֶיךָ" (שם, ו). מטרת השליחות הראשונה היא אפוא להודיע לעשו על רוב צאנו ובקרו של יעקב כדי למצוא חן בעיניו.²⁷ שליחות זאת נבדלת מן השליחות השנייה (שם, יד-כא) בשני דברים חשובים. ראשית, בשליחות הראשונה יעקב כלל אינו שולח מנחה לעשו אחיו, אלא מסתפק בהודעה על עושרו בלבד. זאת בניגוד לשליחות השנייה, שבה מתוארת בהרחבה המנחה ששלח יעקב לעשו: "וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו אָחִיו. עֲזִים מְאֹתִים וְחֵטְאִים עֶשְׂרִים... (שם, יד-טו). הבדל חשוב נוסף הוא שבשליחות הראשונה יעקב איננו מודיע לעשו שכוונתו להגיע לשעיר,²⁸ ואילו בשליחות השנייה יעקב שם בפי שליחיו את המסר הבא: "כִּי יִפְגְּשֶׁךָ עֵשָׂו אָחִי וְשָׂאֲלֶךָ לֵאמֹר לְמִי אַתָּה... וְאָמַרְתָּ לְעֲבָדְךָ לְיַעֲקֹב מִנְחָה הוּא שְׁלוּחָה לְאֲדֹנָי לְעֵשָׂו וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ". פשט המילים "הִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ" מורה שיעקב מודיע לעשו שהוא בדרכו אליו.²⁹

27. כן פירשו רד"ק וספורנו את דברי יעקב: "כי אין ספק אצלי שתשמח על היות לי עושר וכבוד ואמצא חן בעיניך כשאבשרך בזה" (ספורנו ל"ו, ב).

28. אמנם רש"י (ל"ב, ו) לא פירש כך: "ואשלחה להגיד לאדני – להודיע שאני בא אליך". לדבריו מילים אלו אינן מתייחסות לראשית הפסוק ("וַיְהִי לִי שׂוֹר וַחֲמוֹר...") – יעקב אינו שולח להגיד לעשו את דבר עושרו, אלא הוא מודיע לעשו שהוא נמצא בדרכו אליו. נראה שרש"י הוצרך לפרש כך בעקבות פירושו לראשית הפסוק, שעל פיו כוונת יעקב אינה לתאר את ריבוי רכושו אלא להפך, את העובדה שברכת אביו לא התקיימה (ראו לעיל, הערה 1). מאחר שכך מתפרשת תחילת הפסוק, אין זה סביר לייחס לכך גם את סוף הפסוק, "וְאֶשְׁלַחָה לְהַגִּיד לְאֲדֹנָי לְמִצְאָה חֵן בְּעֵינֶיךָ", כאילו יעקב מצהיר שעשו כל כך צר עין, עד שמיעוט רכושו של יעקב אמור למצוא חן בעיניו. לכן פירש רש"י שחלקו השני של הפסוק עומד בפני עצמו, ובו מודיע יעקב שהוא נמצא בדרכו לעשו ומתכוון לפייסו כשיגיע אליו (וראו ביאור רא"ם לדברי רש"י). אמנם רמב"ן חולק על רש"י וסבור שחלקו השני של הפסוק מוסב על חלקו הראשון, וכוונת יעקב להודיע לעשו שהוא מתכוון לפייסו ברכושו ככל אשר יאמר, וכן משמע מפירושו של אבן עזרא.

29. וכן מוכיחים התרגומים אונקלוס ויונתן שתרגמו "והא אף הוא אתי בתרנא", וכן עולה מתוך פירוש רמב"ן (ל"ב, כא), וכן בתרגום השומרוני: "ואמרתם גם הנה עבדך יעקב בא אחרינו". ובאמת יעקב ממשיך ואומר: "כִּי אָמַר אֲכַפְרָה פְּנֵי בְּמִנְחָה הַהִלְכְתָּ לְפָנָי וְאַחֲרַי כֵּן אֲרָאָה פְּנֵי אוֹלֵי יִשְׂרָאֵל פְּנֵי" (ל"ב, כא), ומשתמע שרצונו להיפגש עם אחיו. אמנם, ניתן לדחות ולומר שאין כוונתו להגיע מיד אלא לאחר שייכנס לארץ ישראל. קצת ראייה לכך שיעקב שלח לעשו שהוא מתכנן להגיע כבר עתה עולה מהצעת עשו ליעקב לאחר המפגש ביניהם. עשו מציע ללוות את יעקב ואומר לו: "נְסַעְהָ וְנִלְכָּה וְאִלְכָה לְגִדְדָךָ" (ל"ג, יב). עשו משתמש בלשון רבים – "נְסַעְהָ וְנִלְכָּה" ולא בלשון יחיד – 'אסע ואלך'. משמע שעשו כבר הבין משליחי יעקב שפניו מועדות לעבר שעיר, ועל כן הוא כולל את עצמו עם יעקב – "נְסַעְהָ וְנִלְכָּה".

הבדלים אלו בין שתי השליחויות מלמדים על השינוי הטקטי שהחליט יעקב לערוך במהלכו לארץ ישראל. בתחילה התכוון יעקב לפייס את אחיו במילים בעלמא ולגרום לו לחשוב שכוונתו היא להשתקע בעבר הירדן, ומיד אחר כך לחדור בזריזות לארץ ישראל,³⁰ ואילו בשליחות השנייה, משנוכח יעקב לדעת שעשו מתקדם לעברו בחיל כבוד, משנה יעקב את מחוז חפצו ומודיע לעשו שהוא בדרכו לפגשו ולהמשיך לשעיר. בכך התכוון יעקב להסיר מלב עשו חשש שכוונתו להיכנס לארץ ישראל. מתוך הפסוקים החותמים את הפרשה הקודמת (פרשת ויצא) עולה, שהידיעה אודות התקדמות עשו לעברו הגיעה ליעקב לכל המוקדם לאחר שעבר את מחניים:³¹

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב פֶּאֶשֶׁר כָּאֵם מַחְנֵה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחְנֵיִם (ל"ב, ג).

30. ניתן לכאורה להקשות מדוע הודיע יעקב לעשו על בואו כל עיקר, ולא נכנס בזריזות לארץ ישראל. ואכן, חז"ל בבראשית רבה (פרשה עה ג, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 880) מבקרים את התנהגותו של יעקב ששלח מלאכים לעשו ועוררו בכך: "מחזיק באזני כלב עבר מתעבר על ריב לא לו' (משלי כ"ו, יז)... כך אמר לו הקב"ה: לדרכו היה מהלך, והיית משלח אצלו ואומר לו: 'כה אמר עבדך יעקב'". אמנם לאור פירושנו, נראה שניתן להבין טוב יותר את התנהגות יעקב. כפי שהסברנו לעיל, יעקב חשש שעשו עדיין לא ויתר על ירושת ארץ ישראל, ועל כן הניח שעשו בחן כל העת את תנועותיו כדי לדעת אם בכוונתו לשוב לארץ ישראל. יעקב ידע אפוא שמסעו מבית לבן לארץ ישראל יגיע לידיעת עשו בזמן אמת, ולכן סבר שאין טעם לנסות לגנוב את הגבול ולהסתנן לארץ, שהרי עשו בוודאי ישים לב לכך. לשם כך נקט יעקב טקטיקה אחרת של הטעיה. הוא שלח לעשו מלאכים שיודיעו לו על המקנה הרב שצבר ("וַיְהִי לִי שׂוֹר וַחֲמוֹר..."), ובכך ביקש לגרום לו לחשוב שרצונו להתיישב באזור מרעה, דהיינו בעבר הירדן המזרחי.

31. על פי המסופר בכתוב, קרא יעקב לעיר 'מחניים', משום שראה שם את מחנה מלאכי אלוהים, שנאמר: "וַיַּעֲקֹב הָלַךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב פֶּאֶשֶׁר כָּאֵם מַחְנֵה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחְנֵיִם" (ל"ב, ג-ב). ופירשו רש"י, ראב"ע, רמב"ן, רד"ק וחזקוני על אתר שהמילה מחניים = שתי מחנות. וכן בתנחומא וישלח ג נאמר: "ויקרא שם המקום ההוא מחניים – מהו מחניים – שני מחנות". וכן תרגמו השבעים את השם 'מחניים' ליוונית בשם שפירושו 'מחנות', וכן במדרש תהילים ג ג מובא הציון "מחנים זו דיסמוס" ויש חוקרים המסבירים שהכוונה ל"דיסטמוס", דהיינו "שני מחנות" (ראו: ל' אהרוני, ערך 'מחניים', **אנציקלופדיה מקראית** ד, ירושלים תשכ"ג, טור 806).

אך קשה, שהרי בפסוק לא משתמע שקריאת השם הייתה על שום שתי מחנות שהיו שם, וכעין זה הקשה המלבי"ם (ל"ב, ג) "ולמה קרא שם המקום מחנים שמורה שני מחנות, והלא אמר מחנה אלהים שהוא מחנה אחת?". ונראה לי לפי פשוטו של מקרא שיעקב קרא למקום 'מחניים' בגלל צירוף המילה 'מחנה' עם המילה 'אלהים'. וכך התקבלה הצורה 'מחנים'. וכן משתמע מתרגום יונתן על אתר: "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב פִּינּוֹן דְּחִמִּינוֹן לָא מְשִׁירוֹנוֹ דְּעֵשׂוֹ הִינוֹן דְּאֲתִיִּין לְקִדְמוֹתֵי וְלָא מְשִׁירוֹנוֹ דְּלָבָן הִינוֹן דְּהָדְרוֹ לְמַדְרָף בְּתַרְיִי אֱלֹהִין מְשִׁירוֹנוֹ דְּמְלֶאכְיָא קְדִישִׁין דְּאֲשַׁתְּלַחוּ מִן קָדָם וְיִ הִינוֹן בְּגִין פִּן קָרָא שְׁמִיה דְּאֲתֶרָא הוּא בְּלִישׁוֹן בֵּית קוֹדֶשָׁא מַחְנֵיִם". לכן ייתכן שמשמעות הכפל בלשון מחניים התקבעה מאוחר יותר, לאחר שיעקב חצה את מחנהו לשניים כאשר שמע שעשו אחיו מתקרב אליו. נמצא על כן, שהשם 'מחניים' (מלשון שני מחנות) רומז למקום בו קיבל יעקב לראשונה את הבשורה על התקדמות עשו לעברו.

ומיד אחר כך:

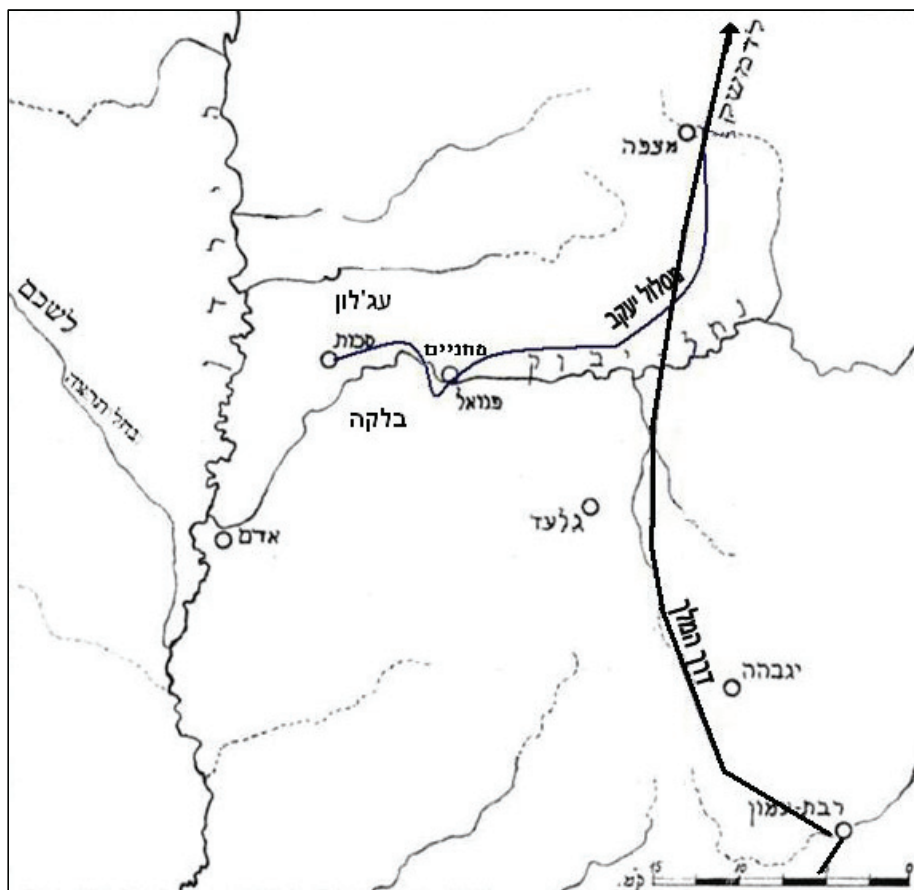
וַיֵּשְׁבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֵל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו וְגַם הֵלַךְ לִקְרָאתְךָ וְאַרְבַּע מֵאוֹת
אִישׁ עִמּוֹ
(ל"ב, ז).

מכאן אנו למדים, שרק לאחר הגיעו למחניים נודע ליעקב שעשו בדרכו אליו, ודבר זה גרם ליעקב לשים פעמיו לכיוון שעיר. לאור זאת ניתן להציע הסבר חדש לשאלה מדוע חוצה יעקב את היבוק.

הזיהוי המקובל לעיר מחניים הוא בתל א-ד'הב המערבי, מצפון ליבוק, מזרחית לעמק סוכות (ראו במפה בעמוד הבא).³² משום כך נאלץ יעקב לנטות מזרחה מדרכו המוליכה למעבר הירדן באדם העיר, וזאת כדי להתחבר ל'דרך המלך' המובילה לשעיר ובאופן זה לגרום לעשו לחשוב שהוא בדרכו לשעיר ואין בדעתו להיכנס לארץ ישראל. להבנת הדברים נפרט מעט יותר: מסעו של יעקב מחרן התנהל, כפי שאמרנו לעיל, בדרך המובילה מדמשק עד למעבר הירדן באדם העיר. דרך זו יורדת דרומית-מערבית בין הרי הגלעד עד שהיא מגיעה קרוב לנחל יבוק ומשם היא מתפצלת דרומה ומערבה. הדרך דרומה היא 'דרך המלך' היורדת לשעיר ועוברת דרך הערבה, מזרחית לירדן,

32. זיהויה של מחניים שנוי במחלוקת: ר' אשתורי הפרחי (כפתור ופרח, ירושלים תרנ"ז, עמ' שיא) ובעקבותיו אליצור וקיל (לעיל, הערה 26, עמ' 88), מזהה אותה עם ח'רבת מחנה, כ-20 ק"מ מצפון ליבוק, 4 ק"מ מצפון לעג'לון. אמנם אין שרידים מתקופת המקרא באזור זה, ומלבד זאת היישוב מרוחק מדי מן הירדן והיבוק. דלמן (Dalma; מובא אצל 'אהרוני, לעיל הערה 31) וכן 'ליוור (היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, תל אביב תשכ"ד, עמ' 184) מזהים את מחניים עם תלול א-ד'הב, במעלה הר הגלעד. דה-ו (De-Vaux) ונות (Noth; מובאים אצל 'אהרוני שם) מזהים אותה עם תל חג'אג', 4 ק"מ מדרום לתלול א-ד'הב. על פי הסברות הללו מחניים רחוקה יחסית מהירדן ואינה שוכנת על גדות היבוק. דבר זה קשה מכמה מקורות המלמדים על קרבתה של מחניים לירדן ועל היותה סמוכה ליבוק. על כן הזיהוי המקובל הוא תל א-ד'הב המערבי השוכן על גדות היבוק מצפון, ראו: צ' אילן, בקעת הירדן ומדבר שומרון, תל אביב תשל"ג, עמ' 328; אהרוני (לעיל, הערה 22, עמ' 25). ישנן כמה סיבות לזיהוי זה: 1. בדברים ג', טז וביהושע י"ב, ב מסמן היבוק את הגבול בין נחלת גד לנחלת מנשה, ואילו ביהושע י"ג, כו, ל, מסמנת מחניים את הגבול ביניהם, ומכאן שמחניים שוכנת למרגלות היבוק; 2. על בריחתו של אבנר מצבאו של יואב נאמר: "וַאֲבִינֵר וְאֶנְשָׁיו הֵלְכוּ בְּעֶרְבָה כָּל הַלַּיְלָה הַהוּא וַיַּעֲבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן וַיֵּלְכוּ כָּל הַבֵּיתְרוֹן וַיָּבֹאוּ מִחֲנָיִם" (שמ"ב ב', כט). אבנר ברח מגבעון ועבר את הירדן, ומסתבר על כן שעבר באדם העיר והמשיך מזרחה עד מחניים. בהנחה שמשמעות המילה "בֵּיתְרוֹן" הנה גיא, דהיינו ערוץ נחל, מסתבר שמדובר על היבוק הסמוך למעבר הירדן, ונמצא שמחניים סמוכה ליבוק; 3. מסע הכיבוש של שישק בימי רחבעם בן שלמה כלל גם את מחניים. בכתובת שישק המפרטת את הערים שכבש שישק במסעו מוזכרות הערים הבאות בסדר הזה: אדם, סוכות, פנואל, מחניים וצפון. מכאן הסיק ב' מזר ששישק עבר את הירדן באדם העיר, המשיך לסוכות ולפנואל ואחר כך למחניים, ומשם פנה צפונה. מכך שלא מוזכר שעלה להר הגלעד, עולה שמחניים אינה שוכנת שם אלא על גדות היבוק הסמוך לסוכות ולפנואל. ראו: אהרוני (לעיל, הערה 31), טורים 805-808.

ואילו הדרך מערבה ממשיכה קרוב לתוואי נחל יבוק עד אזור עמק סוכות ואדם העיר ושפך היבוק לירדן. במקום זה ניתן לחצות, בקלות יחסית, את הירדן ולהמשיך מערבה בתוואי נחל תרצה ב"דֶרֶךְ מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ" עד שכם.³³ אילו רצה יעקב להמשיך בדרכו

מפת אזור היבוק ומסלולו של יעקב

33. מיקומן של סוכות ופנואל על דרך ראשית לעבר ארצות הצפון עולה גם ממרדפו של גדעון אחר זבח וצלמונה לעבר קרקר (שופטים ח'), וכן ממלחמת הדד מלך ארם באחאב (מל"א י"ט). סוכות הייתה בנחלת גד ומוזכרת ביהושע י"ג, כז. היא נמצאת באזור מישורי פורה למרגלות הרי הגלעד סמוך למעבר הירדן באדם העיר, בעמק הנקרא 'עמק סוכות'. ישנה מחלוקת בין החוקרים באשר לזיהויה של סוכות. אולברייט וגליק מזהים אותה בתל דיר עלא על פי הירושלמי: "סוכות דרעלא" (שבועות פ"ט, לח ע"ד) ואילו אחרים מזהים אותה בתל אל ח'צץ הנמצא 2.5 ק"מ מערבה מתל דיר עלא. החפירות בתרעלא לא אישרו את הזיהוי של סוכות באזור זה, אם כי עדיין יש חוקרים המחזיקים בו. ראו: אילן (לעיל, הערה 32), עמ' 327.

לארץ ישראל היה עליו להמשיך בתוואי היבוק **ולא לחצות אותו**,³⁴ וכך להגיע עד שער הכניסה לארץ ישראל באדם העיר. אולם יעקב החליט לחצות את היבוק בין מחניים לפנואל (עיינו במפה לעיל), משום שרצה להראות לעשו אחיו שמחוז חפצו איננו ארץ כנען אלא דווקא שעיר. בחצייתו את היבוק באזור מחניים ביקש יעקב להגיע מזרחה, לדרך המלך היוורדת שעירה ושם להיפגש עם עשו.³⁵

לאור זאת ניתן גם להבין מדוע יעקב חוצה את היבוק בחיפזון ובתחושת חירום עוד באותו לילה ואינו ממתין עד הבוקר. יעקב ידע שעשו אחיו מתקרב אליו במהירות מאזור שעיר, ולא רצה 'להיתפס בקלקלתו' כשהוא על הדרך המובילה למעבר הירדן ולארץ ישראל. במצב זה יקשה עליו מאוד להצטדק בפני עשו אחיו ולטעון שכוונתו היא להישאר בעבר הירדן. על כן ניסה יעקב להגיע, עוד קודם המפגש עם עשו, אל 'דרך המלך' המובילה דרומה, ובכך לאשר את דברי השליחים שכוונתו ללכת שעירה ("וְהָיָה גַם הוּא אֶחָרֵינוּ"). ואכן, הדרך ממחניים אינה רחוקה כל כך מ'דרך המלך', ויעקב סבר שיוכל להגיע אליה עוד קודם שיפגוש את עשו אחיו. באופן זה ניסה יעקב להפיג את חששו של עשו ולגרום לו לחשוב שבכוונתו להישאר בעבר הירדן, ובכך מיושבת התמיהה הרביעית.³⁶

34. סקירה טופוגרפית של האזור מעלה, שהדרך הקצרה להגיע מתל א־ד'הב (מחניים) לעמק סוכות עוברת פחות או יותר לאורך תוואי נחל יבוק עד שהוא נכנס מערבה בין הרי הגלעד ומחלק אותם לשני חבלים. החלק הצפוני הוא העג'לון והדרומי הוא הבלקה. משום כך, אילו יעדו של יעקב היה עמק סוכות הוא לא היה צריך לחצות את היבוק, משום שהדבר היה מזיק אותן לחצות את הנחל שוב על מנת להגיע לעמק סוכות. ואכן, נראה שיעקב חצה לבסוף את היבוק פעם שנייה כדי להגיע לסוכות. ראו: אליצור וקיל (לעיל, הערה 26), עמ' 89; צ' עוקשי, 'יאבק איש עמו – גבולות החזון ופשרו', **מגדים** כא, תשנ"ד, עמ' 24, הערה 3.

35. גם אם לא נקבל את הזיהוי של מחניים בתל א־ד'הב ונציינה צפונה משם, בח'רבת מחנה, כמו ר' אשתורי הפרחי ובעקבותיו אליצור וקיל (ראו לעיל, הערה 32), טענתנו בדבר ניסיונו של יעקב להגיע ל'דרך המלך' נכונה, שכן גם לדעה זו ברור שיעקב לא קיבל את הבשורה על בוא עשו אחיו בהיותו בח'רבת מחנה אלא בהיותו על גדות היבוק, ושם גם חצה את מחנהו, כפי שמוכח מן הפסוקים: "וַיֵּרָא יַעֲקֹב מֵאֵד... וַיַּחַץ אֶת הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ... וַיֵּלֶן שָׁם בְּלֵילָה הַהוּא... וַיָּקָם בְּלֵילָה הַהוּא... וַיַּעֲבֹר אֶת מַעְבַּר יַבֹּק" (ל"ב, ז-כג). כלומר, כל המעשים הללו של יעקב נעשו באותו לילה במקום שבו קיבל את בשורת השליחים, ושם חצה את היבוק. נמצא שלשתי השיטות הנזכרות בעניין מיקום העיר מחניים יעקב חצה את היבוק באותו מקום. אמנם, עדיף לזהות את מחניים עם תל א־ד'הב (מלבד הנימוקים שהוזכרו לעיל, הערה 32), משום ששם חצה יעקב את מחנהו והדבר הולם את השם מחניים.

36. ישנה שיטה ייחודית המסבירה את חציית היבוק באופן אחר. לדעת דה-ו (De-Vaux) ונות (Noth), יעקב חצה את היבוק מדרום לצפון ומשם המשיך לסוכות. ראו: אהרוני (לעיל, הערה 31), טור 806. לפי שיטה זו נראה שחציית היבוק איננה בריחה אלא דווקא המשך המסע לארץ ישראל ולמעברות הירדן. אמנם שיטה זו נראית תמוהה, שהרי ברור שכיוון הליכתו של יעקב היה מצפון

ברם, ניסיון זה של יעקב להגיע לדרך המלך לא צלח במלואו. תכנית ההטעיה שרקח נתקלה באירוע בלתי-צפוי – המאבק העלום עם ה'איש'. מאבק זה אילץ את יעקב להתעכב באזור היבוק זמן יקר עד לבואו של עשו. בינתיים עשו צמצם מרחקו והפתיע את יעקב בפנאל, כפי שמעיד הכתוב:

וַיִּזְרַח לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כְּאֶשֶׁר עֵבֶר אֶת פְּנוֹאֵל וְהוּא צָלַע עַל יָהֳכֹ (ל"ב, לב).

ומיד אחר כך עשו מופיע:

וַיֵּשָׂא יַעֲקֹב עֵינָיו וַיֵּרָא וַהֲנֵה עֵשׂו בָּא וְעִמּוֹ אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ וַיַּחֲזֵץ אֶת הַיְלָדִים עַל לְאָה וְעַל רָחֵל וְעַל שְׁתֵּי הַשְּׂפֹחוֹת (ל"ג, א).

הביטוי "וַיֵּשָׂא יַעֲקֹב עֵינָיו וַיֵּרָא" מלמד על הפתעה. יעקב לא ציפה שעשו יגיע כל כך מהר עד פנאל. רק משנשא את עינו וראה את חילו של עשו נשקף לעברו הבין את מצבו האמתי. נראה שגם עשו נטה מ'דרך המלך' לכיוון נחל היבוק ולא המשיך עד למפגש הדרכים בין 'דרך המלך' והדרך מערבה למעבר הירדן, ומשום כך הגיע מהר מן המשוער (על ידי יעקב) למחנה יעקב. עם זאת, אף שיעקב לא הגיע לדרך המלך, נראה שהיה למהלך ההטעיה שלו משקל כלשהו, ודבר זה יכול להסביר את השינוי הפתאומי ביחסו של עשו אל יעקב. הפגישה בין יעקב לעשו התנהלה ברוח טובה, לפחות על פני השטח. המקנה הרב של יעקב ופניו המועדות לדרך המלך הפיגו קמעא את חששו של עשו מפני כוונת יעקב להיכנס לארץ כנען. התחבולה של יעקב הצליחה, ועשו נטה להאמין שיעקב מתכוון להישאר בעבר הירדן מחמת היותו טוב למרעה. בכך מיושבת התמיהה החמישית.

אמנם עשו עדיין אינו בטוח שאכן כוונת יעקב היא להתיישב בעבר הירדן המזרחי, על כן ביקש עשו להשאיר עם מחנה יעקב מעין חיל מצב שרשמית היה אמור להגן על יעקב, אך לאמתו של דבר נועד לאפשר לעשו לעקוב אחר מסעותיו של יעקב. יעקב, שמודע לכוונת עשו, דוחה בנימוס את הצעתו הנדיבה של עשו בטענה – "אֲדֹנָי יְדַע כִּי הַיְלָדִים רַבִּים..." (ל"ג, יג); אך כוונתו האמתית בדחייה זו הייתה לאפשר לו להסתנן לארץ כנען. בכך מיושבת התמיהה השישית.

כחלק מתרגיל ההטעיה שעורך יעקב לעשו הוא מבליע בתוך דבריו כמסיח לפי תומו את מחוז חפצו לכאורה:

וְעֵבֶר נָא אֲדֹנָי לְפָנַי עֲבֹדוּ וְאֲנִי אֲתַנְהֶלְהָ לְאִטִּי לְרִגְלֵי הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר לְפָנַי וּלְרִגְלֵי הַיְלָדִים עַד אֲשֶׁר אָבֵא אֶל אֲדֹנָי שְׂעִירָה (ל"ג, יד).

לדרום, ומדוע שיחזור חזרה צפונה? כמו כן, הדרך הראשית מחרן מגיעה צפונית ליבוק ולא דרומית אליו, ועל כן חצייתו יכולה להיות רק בכיוון דרום.

יעקב מנסה להפיג את חששו של עשו בהודעתו שיעדו הוא שעיר.³⁷ באופן זה ניסה יעקב לנתק מעליו את הפיקוח ההדוק של עשו על מעשיו, ואכן, עשו מוותר על הצעתו ללוות את יעקב. בכך מיושבת התמיהה השביעית.

אף לאחר שנפטר מעשו ידע יעקב שעשו עדיין בוחן את דרכו, ועל כן הוא פנה לסוכות והתיישב שם. העיר סוכות, הנמצאת באזור פורה, מהווה רקע הולם לרושם שיעקב מנסה להציג כלפי עשו – השתקעות באזורי המרעה של עבר הירדן המזרחי. לא לחינם בוחר הכתוב לתאר בפירוט את השתקעות יעקב:

וַיַּעֲקֹב נֹסֵעַ סֻכֹּתָהּ וַיְבִין לוֹ בַּיִת וְלִמְקַנְהוּ עֲשָׂה סֻכֹּת עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סֻכֹּת (ל"ג, יז).

פסוק זה מעלה מספר שאלות: מדוע יש צורך לציין שיעקב בנה בית ולמקנהו עשה סוכות, מה באה התורה להשמיענו בכך?³⁸ יתר על כן, על פי הפסוק, יעקב קורא את שם המקום 'סוכות' על שם הסוכות שעשה למקנהו. דבר זה מעורר תמיהה: מדוע הוא קורא את שם המקום על שם הסוכות שעשה לצאנו ולא על שם ביתו שבנה שם? האם הסוכות לצאנו חשובות יותר מביתו?³⁹ על כורחך אתה אומר, שעיקר ישיבת יעקב

37. מהמילים "עַד אֲשֶׁר אָבָא אֶל אֲדֹנָי שְׁעִירָה", וכן מהפסוק הפותח את הפרשה "וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל עֲשׂוֹ אָחִיו אֲרָצָה שְׁעִיר שְׂדֵה אָדוֹם", משתמע כאילו עשו התגורר באותה תקופה בשעיר. ולא היא, שהרי רק לאחר התבססות יעקב בארץ כנען עזב עשו את הארץ לטובת הר שעיר מחמת ריבוי מקנהו, כפי שנאמר בהמשך: "וַיִּקַּח עֲשׂוֹ אֶת נְשָׂיו וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו וְאֶת כָּל נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרָץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו" (ל"ו, ו). משמע אפוא שקודם בואו של יעקב התגורר עשו בארץ כנען. מהו אפוא פשר המשפט "עַד אֲשֶׁר אָבָא אֶל אֲדֹנָי שְׁעִירָה"? רמב"ן (שם) הסביר שעוד קודם ביאת יעקב לארץ כנען כבש לו עשו חלק משעיר והתמנה שם לשר ההולך עם ארבע מאות איש, אלא שאחר שהתיישב יעקב בארץ כנען פינה אותה עשו לגמרי, כבש את שעיר כולה ועבר להתגורר שם. וכן כתב חזקוני (ל"ו, ו): "וא"ת הרי בתחלת הפרשה כתוב 'ארצה שעיר שדה אדום', אלמא שאפילו קודם ביאת יעקב היתה דירת עשו בארץ שעיר, אלא י"ל בתחילה היה דר כאן וכאן, ומשבא יעקב הלך לו מכל וכל מארץ כנען לארץ שעיר". ראו: י' קיל, **פירוש דעת מקרא לספר בראשית** ב, ירושלים תש"ס, עמ' תקכב (בפירוש לל"ו, ו).

38. ראו קושיית **אור החיים** ל"ג, יז: "ואם תאמר: וכי בשביל שעשה שם יעקב סוכה יקרא למקום כן? אולי כי עשה דבר חדש בחמלתו על המקנה, מה שלא עשה כן אדם קודם שיכין סוכה לבהמות, ולשינוי חדש קרא המקום עליו".

39. חז"ל (מדרש שכל טוב, מהד' בובר לג, יז) פירשו שיעקב שהה בסוכות י"ח חודש, ומסביר בעל **העמק דבר**: "למדו חז"ל זה משום שא"א לפרש כמשמעו שעשה למקנהו ממש סכות, דאין צאן נדרש לזה כלל, אלא לגדר. על כן הפירוש הוא שעשה לעצמו ובניו סכות לשני ימות הקיץ. ואחר שכן ע"כ הפירוש 'ולמקנהו עשה סכות' – בשביל סיבת מקנהו, שמשום הכי נתעכב כ"כ בדרך... הכל היה משום מקנהו שהבין שצריכים לנוח" (**העמק דבר** לל"ג, יז). כלומר לדברי בעל **העמק דבר** המקום נקרא סכות משום שסיבת השתקעותו של יעקב הייתה עבור מקנהו ועל כן נאלץ לעשות סכות לעצמו (וכך גם פירש בעל **תורה תמימה**, שם, הערה יא). אמנם פירושים דחוק שהרי בפסוק נאמר במפורש שיעקב בנה סכות עבור צאנו, ובמדרש עצמו אמרו שיעקב בנה סכות לצאנו. ברם,

בסוכות לא הייתה אלא משום צאנו. זו הייתה השתקעות למראית עין בלבד. היא נועדה להראות לעשו שיעקב מתכוון להשתקע בעבר הירדן המזרחי כדי לעבוד את צאנו. זו הסיבה שהתורה מאריכה שלא כדרכה בתיאור אופן השתקעותו של יעקב, וכך גם מובן מדוע יעקב קורא למקום דווקא על שם הסוכות שעשה לצאנו. כל זאת כחלק מן הרושם שיעקב ביקש ליצור עבור עשו.

התיישבותו של יעקב בסוכות לא ארכה זמן רב. מלכתחילה כוונתו הייתה רק להפיג את חשש עשו מכך שהוא עומד להיכנס לארץ ישראל. על כן משנוכח יעקב לדעת שעשו האמין להתיישבות מדומה זו והסיר את עינו הבוחנת מתנועותיו, החליט יעקב שהגיעה שעת הכושר להיכנס לארץ.

דומני שגם הפסוק המתאר את בואו של יעקב לשכם רומז לדברינו:

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֵאוֹ מִפְּדוֹן אָרְם וַיַּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר (ל"ג, יח).

הפסוק מתאר רק את ביאתו של יעקב לשכם ("וַיָּבֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם") אך לא את עקירתו מסוכות. התורה אינה כותבת 'וילך יעקב ויבוא לשכם' או 'ויסע יעקב...', ודבר זה אינו שכיח במקרא.⁴⁰ ייתכן שבכך רומז הפסוק שההתיישבות בסוכות הייתה חנייה לצרכים טקטיים בלבד, כפי שביארנו, עד שאין צורך לציין את עקירתו של יעקב מסוכות.⁴¹ עד כאן עמדנו על סיבה אחת שבגינה התיישב יעקב בסוכות, והיא רצונו להטעות את עשו. סיבה חשובה נוספת להתיישבות בסוכות היא שהישוב סוכות סמוך למעבר הגבול באדם העיר ועל כן נחשב מקום אסטרטגי ונוח לחדירה זריזה לארץ ישראל,⁴²

לדברינו, שעיקר מטרת יעקב הייתה להציג בפני עשו התיישבות קבע עבור צאנו, ניתן לתרץ את קושיית בעל **העמק דבר** ולהסביר שהסוכות נעשו בכונה תחילה לצורך הצאן הגם שאין הדבר מקובל, זאת כדי להציג בפני עשו מצג של התיישבות קבע עבור המקנה. כך יוכל עשו להאמין שכונת יעקב היא להתנחל בעבר הירדן המזרחי משום צאנו.

40. המקרא מציין בדרך כלל את עזיבת המקום הקודם בדרך אל היישוב החדש, לעתים תוך אזכור שמו של המקום הקודם, ולעתים ללא אזכור בפירוש. להלן כמה דוגמות לכך: אצל יעקב – "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע" (כ"ח, י); "וַיֵּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כְּבָרְתָהּ הָאֶרֶץ לְבֹא אֶפְרָתָה" (ל"ה, טז); וכן שם, ה; אצל אברהם – "וַיַּעֲתֵק מִשֵּׁם הַקְּהָה" (י"ב, ח); "וַיֵּאָהֵל אַבְרָם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלְנֵי מִמְרָא" (י"ג, יח); "וַיֵּסְעוּ מִשֵּׁם אַבְרָהָם" (כ', א); אצל לוט – "וַיַּעַל לוֹט מִצּוּעֵר" (י"ט, ל); אצל יצחק – "וַיֵּלֶךְ מִשֵּׁם יֶצְחָק" (כ"ו, יז); אצל בני ישראל – "וַיֵּסְעוּ מִסֶּכֶת וַיַּחֲנוּ בְּאֵתָם" (שמות י"ג, כ); ובפרשת מסעי – "וַיֵּסְעוּ... וַיַּחֲנוּ" (במדבר ל"ג).

41. באמת לדעת חז"ל (בראשית רבה פרשה עח טז, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 936; מגילה יז ע"א) יעקב עשה בסוכות שמונה עשרה חודש בלבד.

42. העיר סוכות שוכנת בעמק סוכות. אזור זה הנו מישורי והוא מתחבר ל"דֶרֶךְ מְבֹא הַשְּׁמֶשׁ", היא נחל תרצה (ואדי פרעה) בעבר הירדן המערבי, העולה לעיר שכם. דרך זו היא היחידה שמתפתלת בין הרי שומרון ולבסוף עולה להר כביר ולהר עיבל. ראו: אילן (לעיל, הערה 32), עמ' 146-147; אליצור וקיל (לעיל, הערה 26), עמ' 121. דרכים אחרות להגיע לשכם מאזור הירדן קשות ומסוכות הרבה יותר בגלל חגורת ההרים הסוגרת על העיר שכם ממזרח. מסתבר אפוא שאם יעדו של יעקב הוא

ואכן, יעקב ניצל קרבה זו ונכנס לארץ ישראל בחיפזון.⁴³ כך מובן מדוע בואו של יעקב לשכם מתואר בפסוק כהתחמקות ממאבק או מפורענות כלשהי – "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שְׁלָם עִיר שְׁכָם" (ל"ג, יח). תיאור זה מלמד על החיפזון שבעקירת יעקב מסוכות לשכם. יעקב חשש מפני התנגדות של עשו שתמנע הימנו את הכניסה לארץ, ועל כן חמק במהירות מסוכות הקרובה יחסית אל עבר העיר שכם מן העבר השני של הירדן. זהו תרגיל ההסחה שרקם יעקב כדי להימנע מעימות עם עשו על הכניסה לארץ. בכך מיושבות התמיהות השמינית והתשיעית.

חששו של עשו מיצחק אביו

לא נותר לנו עתה אלא לנסות ולהבין: מדוע לא יכול היה עשו לפגוע ביעקב לאחר כניסתו לארץ כנען – מדוע הייתה ארץ כנען מעין מקלט ליעקב, וכיצד היה יעקב סמוך ובטוח שאם יעלה בידו להיכנס לארץ כנען לא יוכל עוד עשו להתנכל לו? דומני שניתן להציע שני הסברים לכך, האחד פוליטי והאחר צבאי:

מבחינה פוליטית – עשו חשש מפני יצחק אביו. כפי שביארנו לעיל, עשו לא ויתר על ירושת הארץ. הוא קיווה שיצחק יעביר את ברכת הארץ אליו, כפי שמוכח מנישואיו עם מחלת בת ישמעאל. משום כך לא העז לפגוע ביעקב בדרכו לארץ ישראל, שמא יגיע הדבר לאוזני יצחק ועשו יאבד סופית את הסיכוי לשינוי בעמדתו ביחס לברכת הארץ. מאותה סיבה נמנע עשו מלפגוע ביעקב גם לאחר ישיבתו של יעקב בשכם. פגיעה ביעקב בארץ ישראל סמוך למקום מושבו של יצחק עלולה הייתה להיחשב כהתרסה חמורה ביצחק.

מבחינה צבאית – לאחר הגיעו לארץ ישראל החל יעקב להיאחז בה וליצור בריתות עם אנשי הארץ. כך אנו מוצאים שיעקב נאחז והתבסס בעיר שכם עד שהייתה "חֶתָּת

שכם, הוא יעדיף להיכנס לארץ דרך עמק סוכות, כדי שיוכל להגיע בנקל לשכם דרך מעבר הירדן באדם העיר.

43. נראה שגם **בספר הישר** מתוארת התיישבות יעקב בסוכות כהתיישבות אסטרטגית שנועדה לאפשר לו חדירה זריזה לארץ ישראל. את סירובו של יעקב להצעת הליווי של עשו מסביר **ספר הישר** כך: "ויעקב אמר כדבר הזה אל עשו למען הרחיק מעליו את עשו ואת כל אנשיו ואחר ילך יעקב בית אביו ארצה כנען... ויעקב וכל אשר לו הלך ביום ההוא עד קצה ארץ כנען בגבולה וישב שם ימים" (**ספר הישר**, ירושלים תשמ"ז, דף נ ע"ב).

ספר הישר הנו חיבור המספר את ההיסטוריה של עם ישראל מתקופת האבות ועד תקופת השופטים. הספר הוא שכתוב של המקרא עם תוספות והשמטות, ומקורותיו הם מדרשים, אגדות התלמוד, ספר **יוסיפון** וסיפורים שעברו במסורת. מחברו הוא אנונימי. הספר נדפס לראשונה בוונציה בשנת 1625. בהקדמה לספר טוען המדפיס שהספר הינו קדום, מימי הבית השני, ומביא אגדה אודות גלגוליו של הספר עד שהגיע לידינו. אמנם חוקרים בני זמננו משערים שהספר נכתב בתקופה מאוחרת יותר.

אלהים על הערים אשר סביבותיהם" (ל"ה, ה). בנוסף, מסתבר שקל הרבה יותר להתקיף מחנה הנמצא בדרך מאשר לתקוף מחנה היושב כבר במקומו ומבוסס כל צורכו. עשו הבין שלאחר בוא יעקב לארץ ישראל יקשה עליו לגרשו, ומשום כך ניסה בכל כוחו למנוע את כניסת יעקב לארץ.

שתי הסיבות שציינו נזכרות בפירושו רמב"ן על הפסוק "וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלָם":

ולפי דעתי אמר הכתוב כן, כי בסוכות היה מתפחד מעשו... ועד היותו בארץ כנען לא שקט לבו, כי אז ידע שלא יגע בו כי אביו קרוב משם, או שיעזרוהו אנשי הארץ, כי אביו נשיא אלהים בתוכם, או שזכות הארץ תצילהו, ולכן אמר עתה שבא שלם אל ארץ מגורי אביו, כי הצילו אלהים בדרך מכף כל אויביו (ל"ג, לח).

הדיו של המאבק הסמוי בין יעקב לעשו, שנמשך גם לאחר עלייתו של יעקב לארץ ישראל, עולים מתוך הפסוק המתאר את ויתורו של עשו על הארץ:

וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת נַשְׂיוֹ וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו וְאֶת כָּל נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת מִקְנֵהוּ וְאֶת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אַחִיו. כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רָב מִשְׁבֵּת יַחְדָּו וְלֹא יָכְלָה אֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם לְשֵׂאת אֹתָם מִפְּנֵי מִקְנֵיהֶם (ל"ו, ו-ז).

פסוקים אלו קובעים שעשו עזב את ארץ ישראל מפני יעקב אחיו. כלומר, זו לא הייתה עזיבה מתוך רצון מלא אלא מתוך כורח. אילו פינה יעקב את הארץ היה הדבר מסב קורת רוח לעשו, אך מכיוון שיעקב סירב לעשות כן לא נותרה לעשו בררה אלא לעזוב.⁴⁴ מכאן אנו למדים שני דברים: ראשית, כשם שהייתה אימתו של עשו מוטלת

44. בין המפרשים ישנה מחלוקת מדוע עזב עשו את ארץ כנען. לדעת רובם עשו עשה כן מטעמי נוחות (כמו שפירש רש"י הירש על פסוק ל"ו, ו [לעיל, הערה 9, עמ' שס]), שעשו רצה להשתחרר מהשפעתו המוסרית של יעקב אחיו) או מטעמים דתיים, כמו ברכת יצחק ליעקב (רש"י, רמב"ן, חזקוני ועוד), אך לא מחמת החשש מפני יעקב. אולם על פי יונתן עשו פינה את הארץ מפני אימתו של יעקב אבינו. הדבר רומז כנראה למסורת הידועה מהספרים החיצוניים על המלחמה שהתקיימה בין יעקב לעשו (ראו בהערה הבאה). גם המפרשים שעשו פינה את הארץ שלא מחמת פחד מודים שעשה זאת מחוסר בררה, וכפי שמוכיח הפסוק "כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רָב מִשְׁבֵּת יַחְדָּו". לדעת רש"י הירש, למשל, הסבור שעשו עזב את הארץ כדי שלא להישאר תחת השפעתו המוסרית של יעקב, עדיין התנאים החיצוניים הם שהיו הסיבה המכריעה: "עם זה לא היה עושה כן אילו התנאים החיצוניים היו מאפשרים את שבתם יחד. אך דבר זה לא היה אפשר, מפני מקניהם" (שם). גם בדעת רמב"ן (ל"ג, ז) מוכח, שברכת יצחק ליעקב היא הטעם לכך שעשו לא נלחם ביעקב על הארץ אלא פינה אותה והלך לשעיר, אך הנימוק שבגינו עזב היה חוסר מקום למקנה. על כן נראה שלכל הדעות עזיבתו של עשו נעשתה מחוסר בררה ומלמדת שאף לאחר הודאתו לכאורה לאחיו על הברכות, מעולם לא ויתר מרצונו על ארץ ישראל. הפירוש היחיד שמצאתי שלפיו עשו פינה את הארץ לאחר שוויתר עליה בלב שלם מצוי במאמרו של ל' גינת, 'זה היה כאשר תריד', **בית מקרא** ככד, תשנ"א, עמ' 84-90. לדעתו עשו פינה את ארץ כנען **קודם** שובו של יעקב מחרון, ופסוק זה (ל"ו, ו) מתאר את הזמן שקדם לתחילת פרשת וישלח. גינת מוכיח זאת מכך שיעקב שולח לעשו

על יעקב, כך הייתה אימתו של יעקב מוטלת על אחיו. שנית, אנו למדים על מתח שהתקיים ביניהם על אודות ירושת הארץ,⁴⁵ אפילו לאחר שהודה עשו ליעקב על הברכות באמרו "יְהִי לְךָ אֲשֶׁר לְךָ" (ל"ג, ט).⁴⁶

מלאכים אל שעיר, ומשמע שעשו כבר ישב במקום זה (ראו לעיל, הערה 37). לדעתו, הסיבה שבגינה פינה עשו את ארץ כנען הייתה השלמתו המוחלטת עם ברכת יצחק שהוריש את הארץ ליעקב. דברים אלו קשה להלמם בלשון הפסוק, שהרי הכתוב קובע במפורש שעשו עשה כן "כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רַב מְשֻׁבֵּת יַחְדָּו וְלֹא יָקָלָה אֲרֶץ מְגוּרֵיהֶם לְשֵׂאת אֹתָם מִפְּנֵי מְקַנְיָהֶם", ובטעם זה יש עניין רק לאחר שיעקב התיישב בארץ ישראל, בדיוק כפי שלוט פינה את הארץ מפני אברהם (י"ג, ה-יב). ראו בהמשך דבריו שנדחק מאוד בהסבר פסוק זה.

45. בספרים החיצוניים – בספר היובלים (ל"ו-ל"ז) וכן בספר צוואת השבטים (ט'), מתוארת מלחמה גדולה שהתחוללה בין יעקב לעשו לאחר מות יצחק. גם במדרשי חז"ל המאוחרים ישנו הד למלחמה מעין זו. ראו ילקוט שמעוני (וישלח רמז קלג, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' 84) וכן בראשית רבתי (הוצ' מקיצי נרדמים, ירושלים 1940, פרשת וישלח עמ' 162) על הפסוק "וַיִּלְכְּ אֶל אָרֶץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו" (בראשית ל"ו, ו). במדרשים אחרים וכן בספר הישר מתואר המאבק של עשו ובניו עם בני יעקב בשעה שבאו לקבור את יעקב אביהם, וערעורו של עשו הוא על ירושת ארץ (ראו: ספר הישר, לעיל, הערה 43, דף צז ע"ב).

המקור ממנו שאבו ילקוט שמעוני, בראשית רבתי וספר הישר הינו מדרש 'ויסעו' המכונה בפי רמב"ן המובא להלן 'ספר מלחמות בני יעקב'. מדרש קצר זה הינו בן שלושה פרקים בלבד והוא מספר את תוכנו של שלוש מלחמות בני יעקב, האחת עם אנשי נינווה, השנייה עם מלכי האמורי והשלישית עם עשו ובניו. זמן חיבורו של המדרש מוערך לתחילת ימי הגאונים והוא כונס לתוכו מסורות קדומות מחז"ל וכן מהספרים החיצוניים. ראו: 'הקדמת המו"ל', מדרש ויסעו או מלחמות בני יעקב, הוצ' יעקב בצלאל הכהן לויטערבאך, וינה תרצ"ג, עמ' רו-רז, וכן את מה שכתב הרב מנחם כשר (תורה שלמה ז, ירושלים חש"ד, עמ' 1370).

מסורת זו על מלחמה בין יעקב לעשו, גם אם איננה מדויקת, כמו שפקפק באמתותה רמב"ן (ל"ד, י"ג), מלמדת, לכל הפחות, על עוינות ואיבה נסתרת שהיו קיימות בין השניים גם לאחר התפייסותם לכאורה. מתח זה קשור לירושת ארץ ישראל ומלמד שעשו לא התיימש מירושה זו.

46. ראו רש"י שם.

